

*Сасыкулова Ч.Т.***АМАН САСПАЕВ ЖАНА МЕМДУХ ШЕВКЕТ ЭСЕНДАЛДЫН АҢГЕМЕЛЕРИНДЕ
ҮЙ-БҮЛӨ ТЕМАСЫНЫН ЧАГЫЛДЫРЫЛЫШЫ***Сасыкулова Ч.Т.***ОТРАЖЕНИЕ ТЕМЫ СЕМЬИ В РАССКАЗАХ АМАНА САСПАЕВА
И МЕМДУХА ШЕВКЕТА ЭСЕНДАЛИ***Ch. T. Sasykulova***TO REFLECT THE THEME OF THE FAMILY IN THE STORIES OF AMAN SATPAEV
AND MAMDUKH SHEVKET ESENDALI**

УДК:371/87

А. Саспаевдин “Тууган” аңгемеси көлөмү жагынан бир аз узунураак. Аңгеменин баш каарманы Эрмек, “Кызыл Октябрь” совхозунда келинчеги менен жашайт. Совхоздо Эрмектин жоро-жолдошторунан башка эч бир тууганы жок. Анткени, атасы Керимбек жаш кезинде кандайдыр бир себептер менен туугандарына таарынып, ушул айылга отурукташып калган.

“Тууган ” аңгемеси Эрмектин окуясы аркылуу кыргыздардын “тууган” түшүнүгүнүн мезгилге жараша канчалык деңгээлде өзгөргөндүгүн, же бул өзгөрүү мезгилге байланыштуубу, же болбосо адамдарга жараша өзгөрөбү деген суроолорду окурманга ачып берет.

Окуя Совет бийлигинин заманында болуп өтөт. Эрмек “Кызыл Октябрь” совхозунда механизатор болуп эмгектенет. Досторунун, совхоздун башкаруучуларынын кадыр – баркына ээ болгон совхоздун алдыңкы механизаторлорунан болуп эсептелет.

Чыгармада кыргыздардын туугандык гана эмес, уруулук байланыштары да бар экендиги айтылат. “Маркум Керимбек жашыраак кезинде дүйнөдөн кайтып, сен эчтемени байкабай калдың, - деште турган алыскы туугандарынан келгендер, - биз дагы өзүбүзчө чоң уруубуз.” (356-б.).

Эрмек өзүнүн жалгыз экенин оюна деле алчу эмес. Бирок муну оюна түшүрө турган бир окуя болот бир күнү. “Күздүк айдоо башталып калган. Бир нече жылдан бери Эрмек ээлеп жүргөн жакшы тракторго бригадир бул жолу өз жээнин бекитти. Ал эми бир айланса алда нече бузула турган эски тракторду Эрмекке беришти.” (357-б.). Бул жерде тракторду Эрмектин колунан кандай себептер менен алганы алдыңкы планга чыкпастан, бригадирдин өз жээнин алып бериши алдыңкы планга чыгат. Анткени Эрмектин таякеси жок. Эрмектин да тууганчылыкты оюна салуу элементи да аңгемедө мына ушул болду. Бирок бригадир тракторду Эрмектен алып, ага бузук трактордун бериш себеби да Эрмектин кыйындыгы. “Мыкты имишмин, - ачууланып келе жатты ал, – көңүлдү алыш үчүн ар ким бир сөз таба коңт да. Менин тракторумду бригадир башка кишиге каратып туруп тартып берип жатпайбы, болгондо да өзүнүн жээнине!” (357-б.).

Күздүк айдоодо бузук трактор менен кыйналга-

нын эске алып башкарма Эрмекке жаңы келген тракторду берет. Жаңы трактор алган Эрмек бардык кыйынчылыгын, жини келгенин унутуп коңт. Автор Эрмектин образын ачууда, мына буга окшогон ситуацияларды түзөт. Эрмекти “Эгер жеңил желпирээк киши болсо, күйбөгөн жери күл болуп калмак.” (357-б.) же болбосо, “Анда ушунчалык тубаса ак көңүлдүүлүк бар эле” деп (358-б.) ачык мүнөздөгөн жерлери да бар.

“Күзгү карбалас жумуш аяктаары менен эле элде той, аш башталат.” (358-б.). Бул сүйлөм менен автор окурманга кыргыздардын жашоо-турмушунан, менталитетинен да кабар берет. Күз мезгили аңгемедө символикалык мааниде колдонулат. Анткени күз мезгили кыргыздар үчүн аш-тойдун символу болуп саналат. Бул түшүнүк бүгүнкү күндөрдө да өкүм сүрүүдө. Мына ушундай күз күндөрүнүн биринде Эрмектин алыскы айылдагы туугандары тойго чакырып, кабар жиберешет. Келинчеги менен кенешип, тойго барууну чечишет. Туугандары Эрмекти чоң сый менен күтүп алышат. Туугандарынан көргөн сый Эрмекке өмүрүндө жашап көрбөгөн сезимдерди көрсөтөт. “Эрмек “Кызыл Октябрда” жүргөнүндө өзүн мынчалык кадырлуумун деп ойлогон эмес. Көрсө анын кадыр-баркы алыскы бир жерде катылып жаткан тура” (359-б.). Үйүнө кетип бара жатканда туугандары Эрмекке элине көчүп келүүсүн сунуштайт. Туугандарынан көргөн сый-урмат Эрмекке ишенич, үмүт, жашоодо жалгыз эмес экендигин билдирет. Туугандарынын арасынан бир гана Жусуй көңүл кош болот.

Жусуйдун образы аңгемедө батыш адабиятчысы Филипп Стевиктин термини менен айтсак “норм каарман”. Эгер чечмелей турган болсок Жусуй Эрмектин образынын кемтик жерлерин толуктайт. Эки образ да бири бирине параллель. Мисалы, “Туугандарына көчүп келгенден кийинки бир ай ичинде Эрмек көп жерде конок болду. Келинчеги экөө он чактыдан көйнөк кийишти. Жана беш козулуу болушту. Бирок, аны бул кирешелер алаксыта алган жок. Анткени, ал иш адамы, ишсиз мынчалык жүрүп көргөн эмес.” (379-б.). Жусуй да ишин жакшы көргөн иш адамы. “Деген менен Эрмек өзүнүн “Тууганды билбеген кара мүртөз” агасын жакшы көрүп калды. Анткени турмушка болгон көз караштары көбүнчө окшош чыккан кишилер гана бири-бирине жакындайт, ал эми андан башка

нерселер данакер болгон жакындык көпкө туруштук бере албайт эмеспи.” (384-б.).

Аңгемелеринин басымдуу бөлүгү советтик мезгилде жазылганына карабастан идеологиядан алда канча алыс турат. Бирок, мезгилдин атмосферасын бериш үчүн замандын талабына жараша советтик идеологиянын элементтери да орун алган.

Мисалы, туугандарынан “Кызыл Октябрга” кайтып келип, кете турганын достору менен кеңешкен учурда достору төмөнкүдөй акыл, кеңеш беришет. “Азыр бардык жер окшош... Комсомолсуң, - деди үчүнчү бир комсомолец досу. – Биз кайда болсо да элге иштейбиз. Жалпы өзүмө кайсы жер болсо да окшош.” (362-б.). Дагы бир элемент “Кызыл Октябрь” колхозунун директорунун орус болушу. Бирок, Михаил Иванович кыргыз тилин билген, кыргыздын каада-салтынан кабары бар орус болгон болот. Эрмектин атасы менен жаш кезинде бирге Кеңеш өкмөтүн кургандардын катарынан эле.

Аңгемде жол хронологу бар. Эрмек бороондуу бир күнү алыскы мал фермасына жем ташып барат. Анткени бул аба шарттарында тракторду кырсыксыз Эрмек гана колдоно алат болчу. Мына ушул жолдо келатып Эрмек атасын ойлонот. “Эмне үчүн көчө качты экен? Башка жерге баткан атам өз туугандарына кандайча батпады экен? Атам туура жүргөнү үчүн бардыгы кадырлоочу эле го... илгери буга эмне үчүн көңүл бурбадым!” (364-б.). Бул эпизоддо күндүн бороондуу болушу, мындай аба ырайында Эрмектин гана трактор айдай алышы жана бул суроону ушу күнгө чейин сурабагандыгынын баары бир учурда берилиши маанилүү. Аба ырайы менен каармандын психологиялык абалынын байланышы адабий чыгармаларда кеңири колдонулат. Бул байланыш “Тууган” аңгемесинин жогорудагы эпизодунда да колдонулган.

Эрмектин атасынын эмне себептен кеткендигинин жообу да суроонун өзүндө берилген. Анын себеби атасынын туура жүргөндүгүндө болгон. Бул маалыматты Эрмек ферманын почточусунан жолдо келе жатып угат.

Туугандарынын жанына көчүп баргандан кийин Эрмек көп нерсени үйрөнөт. Негизгиси тууганчылыктын кандай нерсе болгонун так түшүнөт. Мында Жаманкул агасынын “жардамы” чоң болот. “Бу силер кызык экенсиңер, – деди Эрмек, – тыякта көрбөгөн нерсени мында көрүүмө туура келип жатат. Кыязы, туугандардын мага деген сонуну тарашса керек... Мен мында келип бир мектеп бүтүрөйүн деп калдым. – Ал бул сөздөрдү туугандарына келээрдеки Жаманкулдун убадаларын эскерип айтты.” (383-б.).

Жаманкул аңгемде Филипп Стевиктин термини менен айта турган болсок “тоголок каарман”, б.а. өзгөрүп, кубулуп туруучу, туруксуз образ. Аңгеменин башында Жаманкул абышка Эрмекке күйгөн, ак жүрөк адамдын образын берет. Бирок, аңгеменин жарымынан соң Жаманкул абышка урушчаак, ичи тар, кара мүртөз бир образ болуп чыга келет. Жаманкулдун тууган түшүнүгү өзүнүн дүйнө кабылдоосуна жараша. Эрмекти ашканага завхоз кылып сүйлөшүп койгон болот. Бирок Эрмек завхоз

болуп иштегиси келбейт. Эрмек тракторист болуп иштөөнү улантууну каалайт. Жаманкул буга таарынат. Жаманкулдун түшүнүгү “Максат – ичиш, жеш! – деди чал. Анан ордуна туруп, - булардын максаты жилик майын түгөтүү, – деп күңкүлдөп койду.” (387-б.). Эрмектин атасын да мына ушул түшүнүгүнөн улам, кодулап отуруп “Кызыл Октябрга” көчүрүп жиберет. Баласы Жусуйду да өзүнүн түшүнүктөрүнө дал келбейт деп жаман көрөт. “Менин өз атам боло турса да анын акылына көп көнө бербеймин.” дейт Жусуй. (383-б.).

Эрмек көчүп барган атасынын айлына эл болуп сиңип кетет. Атүгүл башкы механиктин мактоосуна да татыктуу болуп, “Кызыл Октябрдагы” ишкердүүлүгүн, намыскөйлүгүн улантат. “Капиталдык ремонтко жарабайт делинип, эсептен чыгарылган тракторду ишке жарактуу кылган Эрмектин зоболосу ашты.” (389-б.).

Чыгармада булардан башка “фон каарман” дей турган Эрмектин келинчеге, Жаманкулдун байбичеси, Алмасбеков, Жусуйдун келинчеге, “Кызыл Октябрь” совхозунун башкармасы Михаил, бригадир сыяктуу образдар орун алат. Бул каармандар аңгеменин негизги каарманы болгон Эрмектин образын ачып берүүдө фон болуп берүү функциясын аткарат.

Чыгарманын соңунда Эрмек туугандарына таарынбай, аларды түшүнүп, төмөнкүдөй жыйынтык чыгарат. “Тууган – бул айтаарга, сөзгө гана керек, ал эми тууганга сөөнүп жашайм десең мүлдө майышасың. Тууган күндө тийген күн эмес.” (390-б.). Ушул акыркы резюме – корутунду аркылуу жазуучу терең философиялуу ойду айтат. Тууганга сүйөнүп албай өз бет алдынча аракет кылууну адамдык деп эсептейт автор.

Аңгемде жазуучунун башка аңгемелерине салыштырмалуу каармандардын речинде макал – лакаптар, фразеологизмдер, көркөм сөз каражаттары башка аңгемелерине салыштырмалуу аз колдонулат.

Түрк жазуучусу М.Ш. Эсендалдын аңгемелеринде А. Саспаевдикиндей таза “туугандык” темасы кездешпейт. Бул да болсо Түркияда уруулук, туугандык түшүнүктөрүнүн жашоо шартка жараша түрктөрдүн менталитетинен алыстап калгандыгын билдирет. “Кыргызчылык”, “тууганчылыктын” маселеси кыргыз кыртышында, кыргыздардын турмуш чындыгында эң чоң мааниге ээ болуп, анын оң жана терс жактары реалдуу жашоодо көп кездешет. А. Саспаевдин аңгемелеринде бул теманын орун алып отурушу да мыйзамдуу көрүнүш. М.Ш. Эсендалдын аңгемелеринде тууганчылык темасы А. Саспаевдикине үндөш кездешпейт. Анын аңгемелеринде чагылдырылган темалар негизинен үй-бүлө, үй-бүлөдөгү аялы-күйөөсү, атасы менен баласынын мамилеси, кызмат жериндеги иерархия, кичинекей балдар жана балалык, замандын өзгөрүшү, замандын өзгөрүшү менен бирге кишилердин өзгөрүшү сыяктуу маселелерди козгойт.

Мына бул теманы ачып берүүдө жазуучу, күнүмдүк жашоодогу жөнөкөй карапайым кишилерди каарман кылып алат.

Үй-бүлө темасындагы аңгемелери идеалдуу

күйөө жана аялдан тартып, үй-бүлөнү бузган себептерге чейинки сюжеттерден түзүлөт. Бул темадагы аңгемелеринде аял киши да, эркек киши да түгөйүн өзү тандап алуу маселелери да козголот. Мисалы, “Нермин айым” аңгемесинде Нермин айымдын күйөөсүн идеалына туура келбейт деп таштап, өзүнө жаккан киши менен баш кошкону баяндалат. Жактырбаганынын себеби да күйөөсү иш бүтүргөн киши болгонунда. М.Ш. Эсендалдын бул аңгемеси кыргыз адабиятындагы 30–40-жж. жазылган чыгармаларга тематикалык окшоштугу бар экенин белгилеп кеткибиз келет. Мисалы, бул мезгилде кыргыз адабиятында адамдарды эмгекке жасаган мамилесине карап баалап, эмгекти даңазалаган чыгармалар арбын жазылган. Бирок Мемдух Шөвкөт Эсендалдын аңгемесиндеги эмгек Советтик идеологиянын нугундагы эмгектен айырмаланып турат.

Аңгемелериндеги кыз-келиндер негизинен таза, мээримдүү, акылдуу, эмгекчил идеалдуу каармандар болуп окурмандын көз алдына тартылат. Арасында коомдо өз ордун табалбаган, жалкоо, бузулган каармандар да жолугат. Бирок, бул типтеги каармандар автор тарабынан сыңдоого алынат. Мисалы, “Эки аял” аңгемесинин каарманы Бехин айым кумарчы, бай күйөөсүн таштап, механик Энвер Алиге турмушка чыгат. Бактысын да ушул үй-бүлөдө табат.

“Нермин айым” аңгемесинин башталышы, сюжети, окуянын өнүгүшү жогорудагы “Эки аял” аңгемесине окшош. Эки аңгеменин тең каарманы да аял кишилер. Бири Нермин экинчиси Бехин. Эки каарманда Анкарадан Стамбулга ата-энесинин үйүнө келет. Бул жолу экөө тең кабар бербестен келет. Экөөнүн тең күйөөсү кызматчылар. Нерминдин күйөөсү паракор болсо, Бехиндин күйөөсү кумарчы, б.а. экөө тең терс иштер менен алек. Бул эки аял ата-энесинин сөзүн укпай, ажырашып, бири механикке, экинчиси да инженерге турмушка чыгып алышат. Экинчи турмушунда гана бакыт таап, балалуу да болушат. Бехин үчүн бакыт материалдык байлык эмес. Тууганы Мүеййет мындай дейт: “Бактылуу гана кыз болбостон акылдуу да кызсың. Көбү Энвер Алини көрүп да жактырышат, бирок турмуш курууну ойлонбойт. Бул жакта да жакшынакай түтүн булатууну эмес, шаарда жашоону каалар эле. Бир колуна күйөөсүн, экинчи колуна баштык алып капуста алганы базарга баруу оңойбу!” (Эки аял. 120-б.).

“Жаштык” жана “Комиссар” аңгемелеринде бактылуу үй-бүлө өрнөктөрү берилген. “Жаштык” аңгемесиндеги жаш келин Хайрийе менен күйөөсү арасындагы бир жарым жылдык бактылуу үй-бүлөлүк турмушунан бир көрүнүш берилет. Хайрийенин үтүктөгөнү башка бөлмөгө кетип бара жатып, күйөөсүнүн ыңгайсыз уктап жатканын көргөндөгү сезимдери аны канчалык сүйгөндүгүн далилдейт. “Аябай ыңгайсыз жатып алыштыр, башын көтөрүп бир жаздык койсомчу! Ойгонот! Уктап кетсе жакшы, бирок уктай алабы?” (Esendal M.Ş. Otlakçı. Ankara, 2009. s.33. котормо Ч.С.). Күйөөсүн

ойготкусу келбейт, бирок кайненесин ойготуп жаздык сурайт. “Кылганын кара! Күйөөсүн ойгонбосун деп, мени ойготконун.” (ошол эле жерде). М.Ш. Эсендал турмуштук кичинекей деталды сүрөттөө менен эки жаштын бири-бирине аяр мамилесин чебер ачып берүүгө жетишкен.

“Комиссар” аттуу аңгемесинде көчөдөн бир жаш күйөө-аялды кармап келишет. Булардын күнөөсү жол ортосунда аялын күйөөсү кучактап өпкөндүгүндө болот. Буга комиссар Хафыз Жемал Эфенди ачуулангандын ордуна кубаттайт. Анткени комиссардын үй-бүлөлүк турмушунда жубайы экөөнүн ортосунда мындай мамиле жок болчу. Комиссар бул жаштардын мамилесинде уяла турган нерсени көрбөйт, тескерисинче күйөөсү-аялы ортосундагы мамиле мына ушундай ысык болуусун жактырат. “Булар өлкөнүн фундаменти” (89-б.) деген комиссардын сөзү чындыгында жазуучунун бактылуу үй-бүлөгө карата мамилеси, сыйы, урматы жана дагы эртеңки күнү өлкөдөгү үй-бүлө мамилелеринин да дал ушундай, бакытка, сүйүүгө толо болушун каалагандыгы.

Үй-бүлө жана сүйүү темасында жазуучу көп учурда аялзаты аркылуу теманы ачууну максат кылат. Тагыраак айтканда, кыз-келиндердин негизги каарман катары алынышы басымдуулук кылат. Түрк адабиятчысы Исмаил Четишли бул автордун аялзатына болгон урматы, сыйы, кадырлап, барктоосуна байланыштуу болгондугун белгилейт¹.

“Бир аялдын каты” аңгемеси аты айтып тургандай эле кат түрүндөгү аңгеме болуп эсептелет. Катты күйөөсүнүн таанышына жазат. “Бизди ажыраштырыш керек. Балким өз алдынча үй-бүлө курабыз. Бул ишти сизге айтып берейин. Балким сиз да Хайриге айтып берерсиз.” (Бир аялдын каты. 93-б.). Катты жазган бул аял, арам акчаны каалабаган, маңдай тери менен күн көрүүнү принцип көргөн каарман. “Көп иштеп аз акча табуу, маңдай тери менен нан табуу, муну менен сыймыктануу” ал үчүн жомок сымал. Жыйырма эки ай чогуу жашадык, ал мени такыр тааный алган жок, мен аны абдан жакшы таанып билдим.” (98-б.).

Жогорудагы аңгемелерде баяндалган үй-бүлөлөрдө автор нравалык маселелерди козгойт. Адал эмгектин маанилүү экендигин окурмандардын акыл-эсине жеткиргиси келет.

Колдонулган адабияттар

1. Акматалиев А. Аман Саспаев – чебер аңгемечи. китепте: Акматалиев А. Тандалмалар.– Бишкек, 2002
2. Даутов К. Аңгеменин чебери. китепте: Саспаев А. Татым туз.- Бишкек: Бийиктик, 2010.
3. Саспаев А. Тандалмалар. – Бишкек: адабият, 1991.
4. ÇETİŞLİ İ. Memduh Şevket Esendal. Ankara. 2004.
5. Uyguner, Muzaffer, Memduh Şevket Esendal, Bilgi Yay., Ankara, 1991.
6. Esendal, Memduh Şevket, Gödeli Mehmet, Bilgi Yay., Ankara, 2007.

Рецензент: филол.и.к., доцент Медетов А.

¹ Çetişli İ. Жогоруда аталган эмгек 115-б.